

УДК 94 (477. 63)

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
У ФОНДАХ КАТЕРИНОСЛАВСЬКИХ БІБЛІОТЕК
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Досліджено склад катеринославських бібліотек на наявність української художньої літератури ХІХ ст. Зроблено огляд літературних пам'яток щодо якісного і кількісного наповнення бібліотечних осередків національною книжковою та періодичною спадщиною. Аналіз комплексу художньої літератури дозволяє визначити вплив україномовних видань на розвиток свідомості населення губернії та напрями поглибленого вивчення творів українських письменників.

Ключові слова: Катеринославщина, бібліотечні фонди, художня українська література, аналіз читання.

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ИЗДАНИЯ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ
В ФОНДАХ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКИХ БИБЛИОТЕК
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХІХ – НАЧАЛА ХХ вв.**

Исследован состав екатеринославских библиотек по содержанию в них украинской художественной литературы ХІХ в. Сделан обзор литературных памятников по качественному и количественному содержанию в библиотеках национального книжного и журнально-газетного наследия. Анализ комплекса художественной литературы позволяет определить влияние украиноязычной литературы на развитие сознания населения губернии и направления углубленного изучения произведений украинских писателей.

Ключевые слова: Екатеринославщина, библиотечные фонды, художественная украинская литература, анализ чтения.

L. M. Luchka

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**THE EDITIONS OF UKRAINIAN WRITERS
IN THE COLLECTION OF KATERINOSLAV LIBRARIES SECOND
HALF OF THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH centuries**

The article deals with the composition of Katerinoslav libraries for the presence of Ukrainian fiction of the 19th century. Some works of Ukrainian

writers of the 19th-20th centuries from libraries' collections are analyzed. The author analyzes libraries of different subordination functioning in Katerinoslav province in the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries. Quantitative composition of Ukrainian editions let classify readers' requests and their growth among different social groups. The literature analysis shows the impact of Ukrainian editions on minds of the residents in the Region and the directions of studies of Ukrainian writers' works as well.

During hard times library branches of the Province took care of acquisition and saving of Ukrainian books. The library of «Prosvita» society had a great influence on the dissemination of knowledge and spreading Ukrainian literature among the population of Katerinoslav. During the years of D. I. Yavornitsky leadership Museum library was enriched with Ukrainian editions on different disciplines. As for the private collections, the library of a Katerinoslav nobleman G. P. Alexeev was famous for its quantity and diversity. It had 250 Ukrainian editions of various writers and 5 Ukrainian periodicals.

The content of Ukrainian library collections met the needs and requests of different reading categories and it was seen in Katerinoslav social environment.

Key words: Katerinoslav Province, library collections, Ukrainian fiction, reading analysis.

Науковці присвятили багато досліджень вивченню української літератури XIX – початку XX ст., яка за свою історію пройшла складний шлях заборон, утисків та гоніння. Початок XX ст. відзначився позитивними змінами у галузі української культури. У 1905 р. Академія наук, Київський і Харківський університети виступили проти заборони українського слова, відстоювали права українців на друкування літератури на рідній мові. На думку вчених та культурно-освітніх діячів початку XX ст., українська книга повинна дійти до читалень та бібліотек [11, с. 280–281]. Підтвердженням зазначеного факту стало змістовне наповнення фондів катеринославських бібліотек у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета дослідження полягала у виявленні та аналізі окремих творів українських письменників XIX – початку XX ст. за хронологічним принципом та читацькими запитами у багатогалузевих фондах бібліотек Катеринославської губернії. Актуальність теми не викликає сумнівів щодо необхідності розкриття змістовного наповнення культурних осередків українською літературою. Основним джерелом досліджених бібліотек стали бібліотечні звіти та каталоги, що зберігають цінну інформацію щодо комплектування та обслуговування катеринославських читачів українськими виданнями.

У культурно-освітньому просторі губернії вагомими були земські та народні бібліотеки, бібліотеки навчальних закладів. На поширення знань та розповсюдження української літератури серед насе-

лення Катеринославщини значним був вплив бібліотеки Катеринославської «Просвіти». Музейне бібліотечне зібрання за роки керівництва Д. І. Яворницького постійно зростало і поповнювалось україномовною літературою з різних галузей знань. Серед приватних книжкових зібрань значною за обсягом та багатогалузевою за змістом була бібліотека катеринославського дворянина Г. П. Алексеєва.

За «Каталогом» земської бібліотеки Катеринославського повіту (1914 р.) X розділ під назвою «Беллетристика. Поэзия. Драма» містив історико-художні книги: Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (6 т.), І. К. Карпенко-Карого «Драмы», Д. Л. Мордовцева (9 т.). III розділ зазначеного джерела присвячений малоросійській поезії, до якої належать твори Б. Д. Грінченка, зібрання творів М. Л. Кропивницького, літературні збірники «Пам'яті Кониського», «Украинская поэзия и проза». Серед видань цього розділу знаходився «Кобзарь» Т. Г. Шевченка.

У 1914 р. бібліотека Катеринославської повітової земської управи під керівництвом В. Я. Кабакової серед літературознавчих праць мала зібрання творів, наукові та навчальні видання в кількості 43 примірників. Крім зазначеного, відділ зберігав українські видання: І. П. Котляревський (5 кн.), М. Чалий «Жизнь и произведения Т. Г. Шевченка» тощо [6, відділ X].

У 80-і рр. XIX ст. у Катеринославській губернії земство відкривало народні бібліотеки та читальні, які до 1905 р. не мали українських видань та суворо контролювались управою. На початку XX ст. вагомий внесок у розвиток бібліотек для народу зробили товариства грамотності, які опікувалися придбанням українських книжок для народного читання. Видання Київського товариства «Народная литература» (1906 р.) містило сьомий відділ, представлений українською літературою (І. П. Галайда, Л. І. Глібов, М. С. Грушевський, Г. В. Доброскок, П. О. Куліш). Введення до переліку вищезазначених книжок бібліотечна комісія вважала нагальною потребою українського населення у читанні гарних творів рідною мовою. Література, відображена в каталозі, рекомендувалася дітям, підліткам та дорослим (П. Я. Мирний «Оповідання», Я. І. Щоголев «Ворскло: лірна поезія», Б. Д. Грінченко «Оповідання про І. Котляревського», С. Ф. Русова «Божа іскра» [10, с. 192–212].

Розмаїтість запитів відвідувачів народних бібліотек позначилась на їхніх читацьких смаках та виборі книжок. Аналіз читання свідчить, що наприкінці XIX – початку XX ст. найбільшою популярністю серед селян і робітників краю користувалися книжки белетристичного змісту (59 %). Серед українських письменників увагу читачів привертала твори М. В. Гоголя «Тарас Бульба» та «Вій». Книги Г. В. Данилевського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка переходили із рук у руки [13, с. 218–219].

На початку ХХ ст. Катеринославська міська громадська бібліотека проаналізувала запити на українські видання і отримала такі результати: до творів Марка Вовчка читачі зверталися 16 разів, замовлень на книги Г. Ф. Квітки-Основ'яненка складало 17 запитів. У фондах українська література була представлена іменами: Є. П. Гребінка (5 кн. / 33 запитів), Г. С. Сковорода (1 кн./ 19 запитів), І. П. Котляревський (13 замовлень), Т. Г. Шевченко (6 замовлень). Значну увагу бібліотека приділяла передплаті періодичних видань. Серед журналів, що друкували художні твори українських письменників, зазначались «Украинский вестник» та «Киевская старина» [12, с. 21; 14, с. 10; 15, с. 429].

У фондах бібліотек середніх навчальних закладів художня література була представлена збірками вітчизняних байок та казок. Наприкінці ХІХ ст. існував суворий нагляд за змістом фондів та правилами обслуговування читачів-учнів. За цих умов учнівська бібліотека Катеринославської класичної гімназії не повинна була мати творів Марка Вовчка [9, с. 243].

Керівництво Катеринославського комерційного училища опікувалося відкриттям та розвитком класних і предметних бібліотек, які містили й літературу, присвячену історії краю, зокрема твори українського історика, етнографа Д. І. Яворницького. Найбільший читацький інтерес викликали книги В. Г. Короленка. Серед українських видань у звітах зафіксовані твори М. В. Гоголя «Ночь перед Рождеством» та «Тарас Бульба» [16, с. 62].

Просвітянська бібліотека імені Т. Г. Шевченка зберігала зібрання українських видань ХІХ – початку ХХ ст. У 1911 р. в Катеринославі працювало «Українське видавництво», яке друкувало та розповсюджувало українську літературу в умовах цензури [1, с. 190]. На початок заснування осередок нараховував 256 книжок, що поділялись на три відділи. Найбільшим за обсягом був художній відділ (проза, поезія, драматичні твори) кількістю 174 примірники. Найбільшим попитом користувалась белетристична література. Популярними були твори Б. Д. Грінченка (9 кн./ 33 звернень), І. С. Нечуя-Левицького (6 кн./ 23 рази), В. К. Винниченка (5 кн./ 23 рази), І. Я. Франка (12 кн./ 22 рази), М. М. Коцюбинського (5 кн./ 12 разів), М. П. Драгоманова (3 кн./ 6 разів), М. С. Грушевського (5 кн./ 7 разів) [3, л. 20].

Просвітянська бібліотека приділяла значну увагу фонду історичних видань (Д. І. Дорошенко, М. Ф. Комаров, М. Ф. Сумцов, П. І. Чижевський, Д. І. Яворницький). Окремо виділено підручники для початкового навчання, фонд яких представлений 18 назвами. Певне місце у фонді посідали навчальні посібники з різних галузей знань, зокрема математики, географії, філології.

Фонд періодичних видань становив 11 назв. Їх придбання було не регулярною справою, а мало спорадичний характер. Товариство збирало пресу, яка друкувалась українською мовою, адресувалась українському читачеві, відображала інтереси українського народу. Читачі мали можливість працювати з «Літературно-науковим вісником» (1910–1913), «Світло» (1910–1911), «Українська хата» (1912), «Украинская жизнь», «Сяйво» (1913–1914), «Дзвін» (1913), «Ллюстрована Україна», «Основа», «Дніпрові хвилі» (1913). Вагомими були пожертвування, зроблені Є. С. Вировим, українським педагогом та культурно-освітнім діячем Катеринославщини. У 1914 р. завдяки його підтримці бібліотечний осередок отримав українські журнали у кількості п'яти назв [4, с. 82–87].

Свої видання надсилала Київська «Просвіта». Бібліотечна секція товариства вирішувала питання щодо купівлі книжок та журналів. Так, у 1908–1909 рр. читачі отримали 17 примірників «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, придбані за 50 коп. кожний. До фондів потрапило й унікальне видання «Життєпис Шевченка», яке коштувало 4 крб 30 коп. Катеринославська «Просвіта» підтримувала тісні зв'язки з українськими видавництвами. Книги надходили з «Української книгарні» (Київ). Книгарня «Слово» у Катеринославі отримувала гроші від осередка за періодичні українські видання.

Аналіз джерел свідчить, що підвищеним попитом користувалася саме українська художня література: часто зустрічаються твори П. О. Куліша, І. Л. Липи, І. С. Нечуя-Левицького, І. Я. Франка, Т. Г. Шевченка. Читачам бібліотеки видавали українські збірники історико-літературного змісту: «Славні побратими», «Кобза й кобзар» [2, с. 345; 3, арк. 14, 25].

В історії Катеринославської губернії вагому роль відігравали громадські товариства, зокрема жіночих закладів. Певним попитом у представників жіночого населення користувалися книжки М. В. Гоголя, про що свідчать звіти Товариства про жіночу освіту в Катеринославі, заснованого у 1870 р. Справами товариства завідували відомі жінки-ентузіастки: Є. А. Грекова, С. В. Єгорова, О. Л. Карбоньєр, К. І. Мессарош, К. А. Пчолкіна, О. Я. Чернова-Риндовська, інтерес яких викликала історична література та популярні видання для читання.

На початку ХХ ст. діяльність Катеринославської вченої архівної комісії була спрямована на підтримку бібліотечної справи та якісне зростання книжкового зібрання за потребою читачів-науковців. За цих умов культурно-освітній діяч В. О. Біднов у 1905 р. порушив питання про розширення кола культурних зв'язків комісії з Товариством імені Т. Г. Шевченка у Львові шляхом обміну працями [8, с. 8–10].

За «Каталогом» 1905 р. бібліотека Катеринославського обласного музею імені О. Поля мала такі видання: М. В. Гоголь «Сказки» (К., 1900); І. І. Манжура «Сказки, пословицы» (Х., 1890); М. П. Драгоманов «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876); І. Рудченко «Народные южнорусские сказки» (К., 1867). Музейне зібрання зберігало твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. П. Котляревського, П. О. Куліша, М. Л. Кропивницького, І. С. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», П. Я. Мирного, Т. Г. Шевченка «Кобзарь» (СПб., 1860), М. І. Костомарова, А. П. Стороженка. Ці твори надходили до бібліотечного осередку музею завдяки шановному керівнику Д. І. Яворницькому та його дружнім стосункам з місцевими діячами і мешканцями інших міст України й Росії [5, відділ XI].

У культурно-освітньому просторі Катеринославщини цінним за змістом було приватне книжкове зібрання місцевого дворянина, почесного діяча, колекціонера Г. П. Алексеєва, яке розміщувалось у родовому маєтку Котовка Новомосковського повіту. Унікальна бібліотека зберігала 250 томів українських книжок та п'ять назв періодичних видань. Наявність такої кількості україномовних видань у приватній колекції свідчить про увагу та інтерес громадського діяча до української спадщини. Вітчизняна література була представлена художніми творами письменників та філософів, серед яких М. В. Гоголь, Є. П. Гребінка, П. П. Гулак-Артемівський, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, П. О. Куліш, Марко Вовчок, Г. С. Сковорода, М. П. Старицький [7, відділ 3].

Таким чином, катеринославські бібліотеки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. посідали вагоме місце у культурному просторі губернії. Осередки за допомогою книги та читання сприяли підвищенню рівня грамотності та зростанню свідомості населення. Зміст бібліотечних фондів відповідав потребам та запитам різних верств населення і це відчувалось у громадівському середовищі Катеринославщини. Фондові зібрання надавали читачам можливість знайомитися із широким колом україномовних видань, зокрема творами українських письменників, що допомагало вивчати мову та культурні традиції нації.

Бібліографічні посилання

1. Дей А. И. Издательства украинской книги в XIX – начале XX вв. / А. И. Дей // Книга: исследования и материалы : сб. – М., 1965. – Сб. 10. – С. 183–191.
2. Дніпрові хвилі. – 1913. – № 23–24. – С. 345.
3. Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького. – Ф. 32. Товариство «Просвіта», оп. 1, спр. 2, арх. 627: Просвіта: приходо-расходная книжка, 1908-1910, 1914 гг., 36 арк.
4. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст. / І. В. Зайченко. – Л., 2002.

5. Каталог Екатеринославского областного музея им. А. Н. Поля. Археология и этнография. – Екатеринослав, 1905.
6. Каталог книг библиотеки Екатеринославской уездной земской управы, учрежденной для служащих в Уездном земстве. – Екатеринослав, 1914.
7. Каталог Котовской библиотеки обер-гофмейстера Г. П. Алексеєва. – Б. м. и., 1913.
8. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – Вып. 5 / под ред. А. С. Синявского. – Екатеринослав, 1909.
9. **Локоть Ф. В.** Столетие Екатеринославской классической гимназии, 1805-1905 гг. / Ф. В. Локоть. – Екатеринослав, 1908.
10. Народная литература: сб. отзывов библиотечной комиссии Киевского общества грамотности о книгах для народного чтения. – Вып. 3. – К., 1906.
11. **Огієнко І. (Митрополит Іларіон).** Українська культура / І. Огієнко. – К., 2002.
12. Отчет Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1905 г. –Екатеринослав, 1906.
13. Отчет Екатеринославской уездной земской Управы за 1915 г.: по школьному делу, земской библиотеке и библиотекам-читальням. – Екатеринослав, 1916.
14. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1900 г. – Екатеринослав, 1902.
15. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1906 г. – Екатеринослав, 1907.
16. Отчет о состоянии Екатеринославского Второго коммерческого училища, 1912/1913 уч.г. – Екатеринослав, 1914.

Надійшла до редколегії 30.05.2014

УДК 37(091)(477.7)

В. С. Савчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ: СТВОРЕННЯ, МАТЕРІАЛЬНА БАЗА, РЕОРГАНІЗАЦІЯ

Досліджено на підставі документальних джерел історію створення учительського інституту у Катеринославі. З'ясовано передумови його виникнення та ставлення до створення інституту земства Катеринославщини. Розглянуто питання, пов'язані з матеріальною базою інституту, необхідною для його розміщення та проведення занять. Наведено дані про навчальний процес, долю інституту та окреслено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: Україна, історія педагогіки, Катеринослав, учительський інститут, земство, будинок Айнберга, реорганізація інституту.

© В. С. Савчук, 2014